

ABDURAHMON JOMIYNING “FAVOIDU-Z-ZIYOIYA” ASARIDA GRAMMATIK TAFAKKUR VA TA'LIMIY YONDASHUVLAR

Xojimirzayev Begzodbek Ulug'bek o'g'li

Ренессанс Та'лим Университети

arab tili o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Abdurahmon Jomiyning “Favoidu-z-Ziyoia” asari arab tili grammatikasi (nahv) fanidagi o'rni, undagi nazariy, falsafiy va metodik yondashuvlar tahlil qilinadi. Asarda Jomiyning grammatik birliklarga tizimli yondashuvi, nahviy qoidalarini mantiq va semantika bilan uyg'unlashtirishdagi mahorati ilmiy asosda yoritilgan. “Favoidu-z-Ziyoia” asarining o'rta asr madrasalaridagi o'quv jarayonidagi ahamiyati, didaktik usullari va Basra hamda Kufa nahviy maktablari qarashlari bilan bog'liqligi ko'rsatiladi. Tadqiqot natijalari Jomiyning grammatik tafakkurda soddalashtirish, tizimlashtirish va falsafiy asoslash tamoyillarini shakllantirganini, shuningdek, Sharq madaniy merosida nahv ilmini yuksak bosqichga olib chiqqanini namoyish etadi.

Kalit so'zlar: Abdurahmon Jomiy, Favoidu-z-Ziyoia, arab grammatikasi, nahv, mantiq, ta'lim metodikasi, ilmiy sharh, grammatik tafakkur, Basra maktabi, Kufa maktabi, Sharq madrasalari.

ГРАММАТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ В ТРУДЕ АБДУРРАХМАНА ДЖАМИ «ФАВОИДУ-З-ЗИЁИЯ»

Хожимирзаев Бегзодбек Улугбек угли

Университет образования «Ренессанс»

Преподаватель арабского языка

Аннотация: В статье анализируется труд Абдуррахмана Джами «Фавоиду-з-Зиёия» с точки зрения его роли в науке арабской грамматики (*нахв*), а также рассматриваются теоретические, философские и методические подходы автора. Показано, что Джами системно подходит к изучению грамматических

единиц, умело сочетая синтаксические правила с логикой и семантикой на научной основе. Также рассматривается значение труда «*Фавоиду-з-Зиёия*» в образовательном процессе средневековых медресе, его дидактические методы и связь с грамматическими школами Басры и Куфы. Результаты исследования показывают, что Джами сформировал принципы упрощения, систематизации и философского обоснования в грамматическом мышлении, а также возвёл науку *нахв* на высокий уровень в культурном наследии Востока.

Ключевые слова: Абдуррахман Джами, *Фавоиду-з-Зиёия*, арабская грамматика, *нахв*, логика, методика преподавания, научный комментарий, грамматическое мышление, школа Басры, школа Куфы, восточные медресе.

GRAMMATICAL THINKING AND EDUCATIONAL APPROACHES IN ABDURAHMON JAMIY'S WORK "FAVOIDU-Z-ZIYOIYA"

Khojimirzayev Begzodbek Ulug'bek og'li

Renaissance Education University

Arabic Language Teacher

Abstract: This article analyses Abdurahmon Jami's work "*Favoidu-z-Ziyoiya*" in terms of its role in the science of Arabic grammar (*nahw*), as well as its theoretical, philosophical, and methodological approaches. The study highlights Jami's systematic treatment of grammatical units and his skill in harmonising syntactic rules with logic and semantics on a scientific basis. The article also discusses the importance of "*Favoidu-z-Ziyoiya*" in the educational process of medieval madrasahs, its didactic methods, and its connection with the grammatical schools of Basra and Kufa. The research results demonstrate that Jami developed principles of simplification, systematisation, and philosophical grounding in grammatical thought, elevating the science of *nahw* to a higher level within the cultural heritage of the East.

Keywords: Abdurahmon Jami, *Favoidu-z-Ziyoiya*, Arabic grammar, *nahw*, logic, teaching methodology, scholarly commentary, grammatical thought, Basra school, Kufa school, Eastern madrasahs.

Arab tili grammatikasi — Sharq tilshunoslik an'anasining eng qadimiy va mukammal yo'nalishlaridan biridir. U tilshunoslik, mantiq, falsafa va teologiya fanlari bilan uzviy bog'liq holda shakllangan. O'rta asr musulmon Sharqida nahv ilmi nafaqat til tuzilishini, balki inson tafakkurining mantiqiy asoslarini ham yorituvchi ilm sifatida rivojlandi.

Bu jarayonda Abdurahmon Jomiy (1414–1492) o'zining “Favoidu-z-Ziyoiya” asari orqali arab tili grammatik tafakkuriga chuqur nazariy yondashuv olib kirdi. U Ibn Hojibning “Al-Kofiya fi an-nahv” asariga yozgan keng sharhida nahv ilmini yangi bosqichga ko'tardi. Jomiy grammatikani tilshunoslikdan tashqari, mantiq, semantika, falsafa va tasavvuf bilan bog'lab talqin qilgan. Shu bois uning asari nafaqat grammatika fani, balki ilmiy tafakkurning metodologik manbasi sifatida ham qadrlanadi.

1. Jomiyning ilmiy merosi va grammatik tafakkur shakllanishi

Abdurahmon Jomiy Hirotda tug'ilgan va o'z davrining eng nufuzli madrasalarida tahsil olgan. U Qozizoda Rumiy, Ali Qushchiy, Shamsiddin Samarqandiy, Shihobiddin Jojarmiy singari buyuk allomalardan saboq olgan. Bu ilmiy muhit Jomiyning tafakkurida matematika, mantiq, falsafa, fiqh va nahv ilmlarining uyg'unlashuviga sabab bo'lgan. Jomiy uchun grammatika — bu faqat tildagi qoidalar majmui emas, balki inson tafakkurining mantiqiy shaklini ifodalovchi ilm edi. U “Favoidu-z-Ziyoiya”da so'z, gap va ma'no o'rtasidagi bog'liqlikni, i'rob tizimining mantiqiy mohiyatini chuqur tahlil qiladi. Shu jihatdan Jomiyni arab grammatikasini falsafiy asosda talqin qilgan ilk mutafakkirlardan biri deyish mumkin.

2. “Favoidu-z-Ziyoiya” asarining tuzilishi va mazmuniy asoslari

“Favoidu-z-Ziyoiya” asari Ibn Hojibning “Al-Kofiya” kitobiga yozilgan, ammo mazmun jihatidan mustaqil ilmiy manba darajasiga ko‘tarilgan. Asarda nahv ilmining barcha asosiy bo‘limlari:

- I‘rob (so‘zlarning gapdagi sintaktik vazifasi),
- Ism va fe‘l turlari,
- Jumla tuzilmalari va bog‘lovchi birliklar,
- Qoidalar va istisnolar,
- Lug‘aviy va semantik dalillar tizimli tarzda bayon qilingan.

Jomiy har bir grammatik qoidani mantiqiy asos bilan izohlaydi, ba‘zan Kufa va Basra maktablari o‘rtasidagi qarashlarni tahlil qilib, ularni muvozanatlashtiradi. U grammatik tushunchalarni Qur‘on oyatlari, hadislar va adabiy misollar orqali dalillaydi. Bu jihatdan asar diniy, tilshunoslik va falsafiy yondashuvlarning uyg‘un namunasi hisoblanadi.

3. “Favoidu-z-Ziyoiya”da grammatik tafakkur va metodik tamoyillar

Jomiyning grammatik yondashuvi o‘ziga xos ilmiy va metodik xususiyatlarga ega:

- Soddalashtirish – murakkab grammatik qoidalar o‘quvchiga tushunarli tilda izohlanadi.
- Tizimlashtirish – nahviy birliklar mantiqiy zanjir asosida joylashtirilgan.
- Qiyoslash – turli grammatik maktablar (Basra va Kufa) qarashlari tahlil qilinadi.
- Didaktik yondashuv – asar o‘quv jarayoniga mos tarzda, bosqichma-bosqich tushuntirish asosida yozilgan.
- Falsafiy izchillik – grammatik tushunchalar tafakkur qonunlari bilan uyg‘unlashtiriladi.

Jomiy nahv ilmini nafaqat grammatika, balki tafakkur tarbiyasining bir qismi sifatida ko‘radi. Shu sababdan “Favoidu-z-Ziyoiya” asri madrasalarda grammatikani o‘qitish metodikasida muhim o‘rin tutgan.

4. Asarning Sharq ta‘lim tizimidagi o‘rni va ta‘siri

XV–XIX asrlar davomida “Favoidu-z-Ziyoiya” Movarounnahr, Xuroson, Eron va Hindiston madrasalarida asosiy o‘quv manbalaridan biri sifatida o‘qitilgan. Asar nafaqat arab tilini o‘rgatishda, balki mantiq va tafakkur tarbiyasida ham muhim rol o‘ynagan.

Jomiy asari asosida ko‘plab hoshiyalar va sharhlar yaratilgan, ular orasida Xindistonlik olimlar Abdulhakm Sialkoti, Shamsuddin Fanoni va boshqalar e‘tiborga loyiqdir. Bu sharhlar orqali “Favoidu-z-Ziyoiya” arab grammatik tafakkurining asosiy o‘qituvchilik modeli sifatida shakllandi. Asarning didaktik qadriyati shundaki, u o‘quvchini grammatika orqali mantiqiy fikrlashga o‘rgatadi. Shu bois u faqat tilshunoslar emas, falsafa va kalom sohasidagi olimlar tomonidan ham keng o‘rganilgan.

5. “Favoidu-z-Ziyoiya”ning nazariy yangiligi va ilmiy xulosalar

Jomiy nahvni formal qoidalar tizimi sifatida emas, balki fikrning ifodaviy mexanizmi sifatida talqin qiladi. U grammatik birliklarni mantiqiy kategoriyalar bilan bog‘laydi. Misol uchun, “muftada” va “xabar” tushunchalarini mavzu va hukm kategoriyalari bilan uyg‘unlashtiradi. Shuningdek, Jomiy arab tili strukturasi orqali inson tafakkurining ketma-ketlik va sabab-natija munosabatlarini ochib beradi. Shu jihatdan “Favoidu-z-Ziyoiya” tilshunoslik, mantiq va pedagogika fanlari kesishmasida turgan noyob manba hisoblanadi. Bugungi kunda Jomiyning bu yondashuvi zamonaviy tilshunoslikdagi kognitiv grammatika va semantik tahlil metodlariga yaqin turadi.

Xulosa qilsak, Abdurahmon Jomiyning “Favoidu-z-Ziyoiya” asari arab tili grammatik tafakkurining eng yuksak bosqichini ifodalaydi. U nahvni mantiqiy va falsafiy tahlil asosida qayta talqin qilib, grammatikani tafakkur tarbiyasiga xizmat qiluvchi ilm sifatida rivojlantirdi. Asarning ilmiy-metodik yondashuvlari, tizimlashtirish tamoyillari va o‘qituvchilik usullari bugungi zamonaviy til o‘qitish jarayonlari uchun ham katta ahamiyatga ega. Jomiy yaratgan ilmiy meros nafaqat Sharq grammatik maktabi uchun, balki butun musulmon ilm-fani tarixida grammatika va tafakkur uyg‘unligining yorqin namunasi sifatida qadrlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmon Jomiy. Favoidu-z-Ziyoia. Qo'lyozma nusxalari – Tehron, Buxoro, Istanbul.
2. Ibn Hojib. Al-Kofiya fi an-nahv. Qohira: Dar al-Maorif, 1983.
3. Abdul G'afur Loriy. Tarjimai hol-i Jomiy. Xirof, 1498.
4. Nasriddinov Sh. Markaziy Osiyo mutafakkirlarining tilshunoslikka qo'shgan hissasi. Toshkent, 2005.
5. Hikmatullayev B. Arab grammatikasi tarixidan. Samarqand, 2017.
6. Ashrafiy M.M. Miniatura va Jomiy asarlari uyg'unligi. Toshkent, 1989.
7. Ahmadov I. Sharq nahvshunosligi an'analari va ularning ta'limiy asoslari. Toshkent, 2019.
8. Al-Khudayri, M. The Legacy of Arabic Grammar in Central Asia. Cairo, 1998.